

*Олена ЛИСЕНКО**

«Абсолютно чесний більшовик...»: стратегії виживання під час слідства у 1938–1939 рр. (на прикладі архівно-кримінальної справи співробітника УНКВД по Чернігівській області Е. Шперлінга)

Мета – використовуючи матеріали архівно-кримінальної та особової справ на заступника начальника 3 відділу УНКВД у Чернігівській області Еммануїла Анатолійовича Шперлінга, дослідити спроби звинуватити підслідного у причетності до контрреволюційної троцькістської організації та роботи на польську розвідку. Здійснити дослідження стратегій уникнення покарання, які використав підслідний та проаналізувати помилки, допущені слідством, що призвели до закриття кримінальної справи.

Методологія та методи. Використовуючи просопографічний підхід, авторка розкрила спробу фальсифікації кримінальної справи стосовно одночасної участі Е. Шперлінга у «троцькістсько-шпигунської організації» та польській агентурній мережі. У дослідженні використані як загальнонаукові, так і спеціально-історичні методи наукового пізнання, зокрема, порівняльно-історичний, історико-генетичний, лінійно-хронологічний методи.

Висновки. Наявні матеріали архівно-кримінальної справи свідчать, що заарештований за підозрою у приналежності до контрреволюційної троцькістської організації Е. Шперлінг у процесі слідства був додатково обвинуваченим у шпигунстві на користь Польщі. Проте подвійне обвинувачення тільки ускладнило збір та опрацювання доказів, збільшився час на розслідування. Зміна підсудності з Військової колегії Верховного Суду СРСР на Особливу нараду НКВД СРСР в умовах зміни політичної кон'юнктури змусило слідчого перевіряти наявні і збирати нові докази злочинів Е.Шперлінга. Кримінальна справа Е. Шперлінга показала вагомий недолік сталінської системи терору у період зміни політичної кон'юнктури – час. Збільшення терміну розслідування призвело до втрати актуальності свідчень. Їхня корекція була неможливою через смерть основних свідків. Переквалі-

* *Лисенко Олена Володимирівна* – молодший науковий співробітник відділу історії державного терору радянської доби Інституту історії України НАН України; ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-6890-5074>; dane51@ukr.net

фікація обвинувачення призвело до розслідування причетності Е. Шперлінга до «порушення революційної законності». Однак його безпосередня участь у фальсифікації кримінальних справ та тортурах підслідних через поспіх не була розслідувана належним чином. Слідчі зазнали невдачі через спротив самої системи, що вважала репресії «ворогів народу» доцільними, а перегини під час розслідувань допустимим явищем.

Ключові слова: політичні репресії, троцькізм, чекісти, органи державної безпеки, політичні репресії, НКВД.

Дослідження архівно-кримінальних справ на співробітників обласного управління НКВД по Чернігівській області¹ та їхніх жертв² залишається актуальним на тлі російсько-української війни. Розкриття злочинів комуністичного режиму радянської доби надає розуміння сьогоденних цілей російського керівництва щодо ліквідації Української державності.

Враховуючи знищення документів сектору архівного забезпечення Управління Служби безпеки України у Чернігівській області під час повномасштабного вторгнення у лютому 2022 р. під час обстрілу російськими військами, аналіз згаданих джерел обмежується справами, які були копійовані

¹ Див.: Подкур Р., Лисенко О. Жертва, свідок чи виконавець? Кримінальна справа на співробітника УНКВС по Чернігівській області Я. Баутіна // 3 архівів ВУЧК–ГПУ–НКВД–КГБ. – 2018. – № 2 (50). – С. 25–68; Лисенко О. Вороги чи свідки: покарання співробітників УНКВС по Чернігівській області після завершення Великого терору // 3 архівів ВУЧК–ГПУ–НКВД–КГБ. – 2019. – № 1 (51). – С.194–219; її ж. Маніпуляція компрометуючою інформацією як метод фальсифікації слідства в умовах Великого терору (на прикладі архівно-кримінальної справи на А. Геплера) // 3 архівів ВУЧК–ГПУ–НКВД–КГБ. – 2021. – № 1 (55). – С. 163–184.

² Див.: Лисенко О. Репресії проти представників китайської громади Чернігівської області у період Великого терору // 3 архівів ВУЧК–ГПУ–НКВД–КГБ. – 2020. – № 2 (54). – С.194–219; Подкур Р. Злочин та покарання співробітників НКВС (на прикладі справ працівників оборонних підприємств Чернігівської області) // Реабілітовані історією: У двадцяти семи томах. Чернігівська область / Упорядники: О. Коваленко, Р. Подкур, О. Потапенко. – Чернігів: Десна Поліграф, 2020. Кн. 8. – С. 113–124 та ін.

дослідниками у межах реалізації державної програми науково-документальної серії книг «Реабілітовані історією», інших індивідуальних наукових проєктів чи генеалогічних пошуків.

Найавне дослідження стосується життєвого шляху та діяльності заступника начальника 3 (контррозвідувального) відділу УНКВД по Чернігівській області Еммануїла Анатолійовича Шперлінга. Його архівно-кримінальна справа у 2-х томах (перший том – 174 аркуші, другий том – 400 аркушів) та особова справа зберігалися у секторі архівного забезпечення УСБУ у Чернігівській області.

Еммануїл Шперлінг народився в єврейській родині у лютому 1905 р. у м. Сувалки (нині центр Сувальського повіту Підляського воєводства, Польща). У 1914 р., із початком Першої світової війни, родину Шперлінгів вислали із прифронтової зони до м. Саратов. В автобіографії Е. Шперлінг зазначив, що у 1915–1918 рр. навчався у приватній гімназії, оскільки йому відмовили у вступі до державної гімназії через відсутність квот для євреїв. У 1918 р. почав працювати у Саратові кур'єром у губернському відділі радянського народного господарства, згодом конторником губернського продовольчого комітету. У 1919 р. добровільно вступив до лав Червоної армії. Із квітня по травень 1920 р., тобто у 15 років, він став співробітником особливого відділу 2-ої трудової армії, штаб якої дислокувався у Саратові. У травні – листопаді 1920 р. – співробітник особливого відділу 25 Чапаєвської дивізії Південно-Західного фронту, був звільнений по хворобі і виїхав до Саратова. Після одужання наприкінці листопада 1920 – початку 1921 рр. – співробітник особливого відділу Саратовської губЧК, брав участь у придушенні повстанського руху. У квітні – вересні 1921 р. – заступник уповноваженого особливого відділу ВЧК Уральської області, у вересні – жовтні 1921 р. – помічник уповноваженого політбюро Новоузенського повіту Саратовської губернії. У листопаді 1921 р., згідно наказу ВЧК був звільнений як особа, що не досягла 20-річного віку. Виїхав до Сімферополя, де проживав брат (воєнком армійського са-

нітарного відділу) і влаштувався на роботу у банно-пральному загоні Сімферопольського гарнізону, де працював до листопада 1922 р. Із листопада 1922 – до серпня 1923 рр. – агент, інспектор для секретних доручень Сімферопольського відділу ОГПУ Криму, 1923–1924 рр. – діловод штабу 6 стрілецького корпусу, що дислокувався у м. Одеса. У травні 1924 – березні 1925 рр. – помічник уповноваженого Очаківського прикордонного загону ОГПУ СРСР, у 1925–1930 рр. – помічник уповноваженого, уповноважений особливого відділу 6 стрілецького корпусу. У 1930 – 1934 рр. – уповноважений, оперативний уповноважений особливого відділу (м. Одеса), у 1934–1935 рр. – начальник відділення УНКВД по Одеській області, у 1935–1936 рр. – начальник особливого відділу 51 стрілецької дивізії (м. Одеса). У серпні – грудні 1936 р. – заступник начальника особливого відділу (м. Чернігів), наприкінці 1936– 1938 рр. – заступник начальника, виконуючий обов'язки начальника 3 (контррозвідувального) відділу УНКВД по Чернігівській області³. Очевидно, що рух шаблями кар'єрної драбини був поступовий, але стабільний.

Е. Шперлінг проявив себе під час масових операцій Великого терору 1937–1938 рр. Оскільки він керував 3 (контррозвідувальним) відділом, через його відділ проходила значна кількість кримінальних справ, що були переважно фальсифіковані. Він був наближений до керівництва УНКВД і тому, очевидно, потрапив у поле зору під час спочатку «єжовської», згодом «беріївської чистки» НКВД УРСР від оточення наркома внутрішніх справ О. Успенського та начальника УНКВД по Чернігівській області А. Єгорова.

Фабула кримінальної справи Е. Шперлінга доволі класична. Він був «виявлений» згідно із свідченнями інших заарештованих співробітників держбезпеки. Слідство встановило, що Е. Шперлінг, як «антирадянськи налаштований контрреволюціонер», вперше згадувався у свідченнях колишнього співро-

³ ГДА СБ України, м. Чернігів, ф. 3, спр. 1749, арк. 40.

бітника УНКВД по Чернігівській області Авраама Шепетіна⁴. На допиті 22 червня 1938 р. він зазначав, що справді мав зі Е. Шперлінгом добрі приятельські стосунки, адже вони були колегами по роботі. Вони мешкали в одному будинку, тож часто зустрічалися, періодично гостювали, розмовляли «про життя». Після звільнення А. Шепетіна з органів держбезпеки він продовжував підтримувати стосунки зі Е. Шперлінгом. Окремо А. Шепетін акцентував увагу на тому, що Е. Шперлінг бідкався про власне майбутнє та відверто не бажав «їхати працювати у концтабори», куди, за чутками, він повинен був бути відправлений⁵. Жодної конкретики щодо участі Е. Шперлінга в антирадянській організації чи фактів «вербування» у протоколі допиту А. Шепетін не надав.

У довідці від 28 червня 1938 р., що передувала арешту, заступник начальника 3 відділу УГБ УНКВД по Чернігівській області лейтенант держбезпеки Є. Громовенко⁶ зазначив, що

⁴ Шепетін (Шепітін) Абрам Мордкович – народився 1896 р. Член ВКП(б) з 1923 р. У лавах ВЧК–ОГПУ–НКВД із 1923 р. На 08.01.1936 р. – у центральному апараті УГБ НКВД УРСР. До 09.05.1938 р. – начальник 4 відділу УНКВД по Чернігівській обл. Заарештований 26.03.1938 р. Покинув життя самогубством 17.03.1939 р.

⁵ ГДА СБ України, м. Чернігів, ф.7, спр. 8012, т. 1, арк. 96. Чимало співробітників держбезпеки через антисемітизм наркома внутрішніх справ СРСР М. Єжова та його оточення переводили до Головного управління таборів НКВД СРСР (ГУЛАГ НКВД СРСР. – рос.), що вважалося значним пониженням.

⁶ Громовенко Євген Федорович (1910 – ?) – нар. 1910 р. на ст. Микитівка, нині Луганської обл., у сім'ї медичного працівника. Із 08.1924 р. по 03.1927 р. – навчався у Дніпропетровській професійній школі за фахом електрика. Після цього упродовж року працював на електростанції станції Долинська Сталінської залізниці, із 04. 1928 р. по 08.1930 р. – старшим електриком-монтером на ст. Знаменка. До 04. 1932 р. навчався у Дніпропетровському інституті інженерів транспорту, звідки мобілізований на службу до органів державної безпеки. Спочатку на посаду практиканта ОВ УНКВД по Дніпропетровській обл. У 1932 р. – пом. уповноваженого у Павлоградському РВ УНКВД по Дніпропетров-

Е. Шперлінг «проявляв антипартійні погляди», заявляючи, що «зараз часи тривожні, сьогодні на волі, завтра можеш бути заарештований, краще мати невеличку, невідповідальну роботу та не бути членом партії»⁷. У постанові на арешт від 2 липня 1938 р. тимчасово виконуючий обов'язки військового прокурора прикордонних та внутрішніх військ УРСР, військовий юрист 1 рангу Морозов звинувачував Шперлінга у злочинах, передбачених ст. 54-1 «б» (зрада батьківщини військовослужбовцем) Кримінального кодексу УРСР⁸.

Наступного дня, 3 липня, Е. Шперлінг був заарештований. Разом з ним піддана арешту була його дружина – Фаня (Фаїна) Яківна Шперлінг⁹ як «член родини зрадника Батьківщини»¹⁰.

Вже 20 липня 1938 р. у постанові про пред'явлення обвинувачення оперуповноважений УНКВД по Чернігівській області Шевченко зазначив зовсім інші статті: 54-6, 54-2, 54-11 КК УРСР, тобто в участі в «контрреволюційній організації, що існувала в НКВД», «проведенні підривної роботи» та «шпигунської діяльності»¹¹.

Причиною зміни складу злочину може слугувати те, що вже після арешту Е. Шперлінга до УНКВД по Чернігівській об-

ській обл. Із 03.1933 р. по 09.1937 р. – УНКВД по Запорізькій обл. У 1937 р. переведений у розпорядження центрального апарату НКВД УРСР. У березні – вересні 1938 р. – заступник, начальник 3-го відділу УГБ УНКВД по Чернігівській обл. Із 26.10.1938 р. по 05.1939 р. – т.в.о. начальника 5-го відділу УГБ НКВД Української РСР. Із 02.06.1940 р. – звільнений із органів держбезпеки. Див.: ГДА СБ України, ф. 64, спр. 21544.

⁷ ГДА СБ України, м. Чернігів, ф. 7, спр. 8012, т. 1, арк. 4є

⁸ Там само, арк. 6

⁹ Шперлінг Фаїна Яківна (1905 –?) – нар. у м. Одеса. На момент арешту проживала у м. Чернігів. Заарештована 3.07.1938 р. Обвинувачувалася за ст. 54-1 «а». 08.12.1938 р. кримінальна справа припинена. З-під варті звільнена. Реабілітована Чернігівської обласною прокуратурою 29.07.1997 р.

¹⁰ Держархів Чернігівської обл., ф. Р-8840, оп. 3, спр. 2950, арк. 1.

¹¹ ГДА СБ України, м. Чернігів, ф. 7, спр. 8012, т. 1, арк. 23.

ласті були надіслані свідчення Лазаря Михайловича Тейтеля¹² від 20 травня 1938 р.¹³ та Леоніда Мойсейовича Весеньєва¹⁴ від 30 квітня 1938 р.

У витягу з протоколу допиту від 20 травня 1938 р. Л. Тейтель зазначав, що при зустрічах Е. Шперлінг систематично торкався тих чи інших політичних питань, «висловлюючись при цьому антирадянськи», намагався «акцентувати увагу на придуманих помилках радянської влади»¹⁵. Насправді ж під «антирадянщиною» йшлося про турботу за власну перспективу та майбутнє родини. Тобто згадані свідчення майже повторювали інформацію, що надав А. Шепетін.

Власноручні свідчення Л. Весеньєва від 30 квітня 1938 р. містять набагато більше «корисної для слідчих інформації». Зокрема, Л. Весеньєв підтвердив, що він завербував Е. Шперлінга і дав йому завдання зв'язатися з таким собі Гришиним¹⁶, який, у свою чергу, підтвердив зв'язок зі Шперлінгом¹⁷.

¹² Тейтель Лазар Михайлович (1902 – 1938) – нар. у м. Острів-Мазовецька Острівського повіту Мазовецького воєводства, Польща, єврей, освіта середня. Член ВКП(б). Проживав у м. Чернігів, старший лейтенант держбезпеки, начальник 4-го відділу УНКВД по Чернігівській обл. Заарештований 16.03.1938 р. Згідно із вироком ВК ВС СРСР від 23.09.1938 р. згідно ст.ст. 54-1 «б», 54-8, 54-11 КК УРСР, засуджений до ВМП. Розстріляний 23.09.1938 р. у м. Київ. Реабілітований 27.11.1996 р. Див.: ГДА СБ України, м. Чернігів. ф 7, спр. 17741.

¹³ ГДА СБ України, м. Чернігів, ф. 7, спр. 8012, т. 2, арк. 352

¹⁴ Весеньєв-Шварцбург Леонід Мойсейович (1902 – 1938) – із 1933 р. – оперуповноважений, начальник відділку особливого відділу Одеського відділу ДПУ, у 1935–1936 рр. – співробітник центрального апарату НКВД УРСР, із 1936 р. – начальник ІНВ УГБ УНКВД по Вінницькій області, у 1937–1938 рр. – заступник начальника 5 (ОВ) УГБ УНКВД по Вінницькій області. У травні 1938 р. заарештований, 5 жовтня 1938 р. виїзною сесією ВК ЗС СРСР у м. Києві засуджено до ВМН. Розстріляний у м. Києві.

¹⁵ ГДА СБ України, м. Чернігів, ф. 7, спр. 8012, т. 1, арк. 90.

¹⁶ ГДА СБ України, м. Чернігів, ф. 7, спр. 8012, т. 1, арк. 87–89. Імовірно, йдеться про Григорія Гришина (Шенкмана) – із вересня 1934 р. – заступник начальника особливого відділу УНКВД по Одеській обл.

¹⁷ ГДА СБ України, м. Чернігів, ф. 7, спр. 8012, т. 1, арк. 89.

Зважаючи на надану інформацію, слідчі зосередилися саме на «розробці антирадянської контрреволюційної організації у НКВД», що загалом «вписувалася» у загальну канву кримінальних справ про «змову в НКВД».

Однак на розслідування впливало декілька факторів. По-перше, свідки по кримінальній справі перебували у різних в'язницях. По-друге, головне місце дії переносилося до Одеси, де «завербували» Е. Шперлінга. По-третє, через значну завантаженість слідчих збільшувався час розслідування й оформлення кримінальної справи згідно вимог Кримінально-процесуального кодексу, оскільки справи на співробітників держбезпеки не оформлялися у спрощеному порядку.

Тому 15 серпня 1938 р. слідчий Макаров порушив клопотання про продовження терміну слідства. Причиною зазначалася необхідність проведення слідчих дій за межами м. Чернігова. Розслідування продовжили ще до 3 жовтня 1938 р.¹⁸. Проте вже 15 вересня 1938 р. термін слідства знову було продовжено до 3 листопада 1938 р. На цей раз причиною стала зазначено неможливість проведення очних ставок до 3 жовтня 1938 р.¹⁹.

Перший протокол допиту Е. Шперлінга датований аж 8 серпня 1938 р., тобто після арешту упродовж одного місяця і п'яти днів підслідний не допитувався. Слідчого, згідно обраної стратегії, насамперед цікавила робота підслідного в УНКВД по Одеській області, його формальні і неформальні стосунки з іншими співробітниками органів держбезпеки, посадові обов'язки тощо²⁰.

Наступного дня, 9 серпня 1938 р., була проведена перша очна ставка з колишнім колегою Е. Шперлінга з УНКВД по Одеській області Л. Весеньєвим. Згідно протоколу очної ставки, що міститься в архівно-кримінальній справі, Л. Весеньєв

¹⁸ ГДА СБ України, м. Чернігів, ф. 7, спр. 8012, т. 1, арк. 24.

¹⁹ Там само, арк. 25.

²⁰ Там само, арк. 26–31.

звинуватив Е. Шперлінга у роботі на польську розвідку. Але Е. Шперлінг провини не визнав і рішуче відкидав усі звинувачення²¹.

У наступному протоколі допиту Е. Шперлінга від 16 серпня 1938 р. слідчий Макаров озвучив головне обвинувачення Е. Шперлінгу: «участь у контрреволюційній організації, що існувала в органах НКВД»²². Однак підслідний, незважаючи на озвучені факти активної участі у контрреволюційній організації, своєї провини не визнав.

Наступного дня, 17 серпня 1938 р., відбувся додатковий допит, але в ньому ішлося лише про велику родину Е. Шперлінга, його сестер та братів²³. Причиною такої уваги до родинних зв'язків підслідного, очевидно, став арешт 31 січня 1938 р. старшого брата – Климентія Шперлінга²⁴, який був начальником відділення 3 відділу УГБ НКВД Грузинської РСР.

31 серпня 1938 р. відбулася очна ставка між А. Шепетіним і Е. Шперлінгом. Проте жодних свідчень про свою контрреволюційну діяльність Е. Шперлінг не надав. У протоколі не зафіксована будь-яка його активність. Натомість А. Шепетін чітко зазначив, що Е. Шперлінг «займався контрреволюційною шпигунською діяльністю»²⁵. У той же день відбулася ще одна очна ставка між Е. Шперлінгом та Л. Тейтелем. Е. Шперлінг знову рішуче відкидав всі звинувачення, заперечуючи свідчення Л. Тейтеля, не визнаючи за собою жодної провини²⁶.

²¹ ГДА СБ України, м. Чернігів, ф. 7, спр. 8012, т. 1, арк.128–133.

²² Там само, арк. 32–37.

²³ Там само, арк. 38–44.

²⁴ Шперлінг Климентій Анатолійович (1894 – ?) – нар. у м. Сувалки (Польща). У 1913–1918 рр. проживав у Німеччині, де навчався. Член ВКП(б) з 1920 р. Заарештований 31.01.1938 р. Засуджений Особливою нарадою при НКВД СРСР від 26.03.1939 р. до 8 років ув'язнення у ВТТ. Не реабілітований.

²⁵ ГДА СБ України, м. Чернігів, ф. 7, спр. 8012, т. 1, арк. 139–153.

²⁶ Там само, арк. 155–159.

3 вересня 1938 р. відбулася ще очна ставка між вже колишнім начальником 3 відділу УГБ НКВД УРСР А. Ратинським²⁷ та Е. Шперлінгом. А. Ратинський звинуватив підслідного в активній роботі на розвідку Польщі. Натомість Е. Шперлінг вкотре рішуче відкинув всі звинувачення²⁸.

Наступний протокол допиту зафіксований у справі через 17 днів, 3 вересня 1938 р. У цьому протоколі допиту підслідний вперше за час свого перебування під вартою зізнався у шпигунській роботі на Польщу²⁹. Ще через 12 днів, 15 вересня 1938 р., Е. Шперлінг не тільки повністю визнав власну провину, а й докладно описав свою шпигунську роботу на користь Польщі, зазначивши, що передавав А. Ратинському відомості про мобілізаційний план 6-го стрілецького корпусу та 51 стрілецької дивізії³⁰. Окрім того, після переходу на нову посаду «по контррозвідувальному обслуговуванню військових частин» Е. Шперлінг, буцімто, у більшому обсязі передавав відомості про мобілізаційну роботу, кількісний склад військових частин Одеського гарнізону³¹. Також у згаданому протоколі допиту Е. Шперлінг свідчив, що як «правильний шпигун» займався не тільки збором стратегічних відомостей, а й вербуванням. Так, він, начебто, завербував до шпигунської організації командира роти зв'язку Петрова та помічника командира саперного батальйону Кутузова із складу 51 стрілецької

²⁷ Ратинський (Футер) Аркадій Маркович (1902 – 1939) – нар. у 1902 р. у м. Києві. Член ВКП(б) з 1928 р. У лавах ВЧК-ГПУ-НКВД із 1921 р. Із 28.01.1937 р. – начальник 3 відділення 5 відділу УГБ НКВД УРСР, із 20.05.1938 р. – начальник 3 відділу УГБ НКВД УРСР. Заарештований 23.07.1938 р. Військовою колегією Верховного Суду СРСР 04.03.1939 р. засуджений до розстрілу. Вирок виконано 04.03.1939 р. Реабілітований 14.09.1993 р.

²⁸ ГДА СБ України, м. Чернігів, ф. 7, спр. 8012, т. 1, арк. 160–166.

²⁹ Там само, арк. 47.

³⁰ Там само, арк. 66.

³¹ Там само, арк. 67–68.

дивізії³². У згаданому протоколі допиту ідеться, що до своєї участі у польській шпигунській організації Е. Шперлінг був учасником «антирадянської троцькістської організації». До «троцькістів» його залучив Л. Весеньєв³³.

17, 26 вересня, 5, 14, 22 жовтня 1938 р. відбулися додаткові протоколи допиту, де слідчий докладно з'ясовував «контрреволюційну» діяльність Е. Шперлінга та інших осіб³⁴.

Звинувачення Е. Шперлінга в участі у контрреволюційній організації пролунало на допиті А. Ратинського 3 вересня 1938 р. Він зазначив, що у 1935 р., згідно вказівки резидента польської розвідки, колишнього співробітника НКВД В. Кареліна³⁵ встановив зв'язок з співробітником УНКВД по Одеській області Е. Шперлінгом³⁶. А. Ратинський підтвердив, що Е. Шперлінг, згідно його вказівок, збирав і передавав матеріали по 6 стрілецькому корпусу, корпусному навчальному центру, 51 стрілецькій дивізії, 8 школі пілотів, військовим училищам у м. Одеса³⁷. Також Е. Шперлінгом був завербований начальник корпусного навчального центру Захаров та ще одна особа у штабі корпусу, прізвище якої А. Ратинський забув³⁸. Згодом, влітку 1936 р. Е. Шперлінга перевели до Чернігова, а А. Ратинського на початку 1937 р. відрядили до особливого відділу Київського військового округу.

³² ГДА СБ України, м. Чернігів, ф. 7, спр. 8012, т. 1, арк. 68.

³³ Там само, арк. 73.

³⁴ Там само, арк. 77–85.

³⁵ Карелін Володимир Петрович (1897 – 1938) – нар. у Одесі. Член ВКП(б) з 1931 р. У лавах ВЧК-ОГПУ-НКВД з 1921 р. Із січня 1937 р. – заступник начальника 5 відділу ГУГБ НКВД СРСР. Заарештований 29.07.1937 р. Військовою колегією Верховного Суду СРСР засуджений до розстрілу. Вирок виконано 03.09.1938 р. Не реабілітований.

³⁶ ГДА СБ України, м. Чернігів, ф. 7, спр. 8012, т. 1, арк. 101.

³⁷ Там само, арк. 120.

³⁸ Там само, арк. 121.

А. Ратинський зазначив, що із Е. Шперлінгом вони зустрічалася декілька разів. Останній – у 1938 р. у Москві. При зустрічі Е. Шперлінг був занепокоєний власною долею. Як і з іншими колишніми співробітниками, він був щирий у своєму небажанні отримати призначення «на табори», непокоївся за комфорт родини та сина³⁹.

Для підкріплення «шпигунської версії» у кримінальній справі Е. Шперлінга міститься ще один витяг з протоколу допиту А. Ратинського від 13 вересня 1938 р. Останній докладно розповів про вербування Е. Шперлінгом у 1935 р. вже згаданих командирів РСЧА: Захарова – начальника корпусного навчального центру та безіменного працівника штабу 6 корпусу⁴⁰.

В обвинувальному висновку від 2 листопада 1938 р. на Е. Шперлінга зазначалося, що він є «агентом польської розвідки» та «учасником контрреволюційної організації, що існувала в лавах НКВД, що ставила за мету повалення радянської влади збройним шляхом», тобто у злочинах передбачених ст.ст. 54-2, 54-6, та 54-11 КК УРСР. Після підписання обвинувального висновку кримінальна справа була спрямована на розгляд Військової колегії Верховного Суду СРСР⁴¹.

Керівництво УНКВД по Чернігівській області і НКВД УРСР вважало, що зібраних у кримінальній справі матеріалів було цілком достатньо для засудження Е. Шперлінга за зазначеними статтями, однак цього не сталося. Направлення кримінальної справи співпало із зміною політичного курсу. Спочатку були припинені масові операції, потім з'явилася постанова РНК СРСР та ЦК ВКП(б) від 17 листопада 1938 р. «Про арешти, прокурорський нагляд та ведення слідства»⁴².

³⁹ ГДА СБ України, м. Чернігів, ф. 7, спр. 8012, т. 1, арк. 123.

⁴⁰ Там само, арк. 126.

⁴¹ Там само, арк. 174.

⁴² Лубянка. Сталин и Главное управление госбезопасности НКВД. Архив Сталина: Документы высших органов партийной и государственной

Архівно-кримінальну справу Е. Шперлінга теж повернули 17 листопада 1938 р. до УГБ УНКВД по Чернігівській області через необхідність оформлення згідно нового порядку та на виконання наказу НКВД СРСР №00701 «Про слідче провадження» від 23 жовтня 1938 р.⁴³ У кримінальній справі Е. Шперлінга змінили підсудність з Військової колегії Верховного Суду на Особливу нараду. Однією з причин такої зміни можна вважати слабку доказову базу.

Тож 15 грудня 1938 р. співробітник УГБ УНКВД по Чернігівській області Г. Русаков, що став новим слідчим у кримінальній справі, розглянувши справу по обвинуваченню Е. Шперлінга, прийняв її до провадження⁴⁴. Кваліфікація злочинів не змінилася – ст. 54-2, 54-6 та 51-11 КК УРСР. Згодом слідчий просив про продовження утримання Е. Шперлінга під вартою до 15 січня 1939 р. через необхідність додатково перевірити факти службової діяльності підслідного⁴⁵.

Розуміючи важкість обвинувачення і, водночас, невеликий шанс на виправдання, усвідомлюючи наслідки арешту для родини, Е. Шперлінг відчайдушно намагався довести свою невинуватість та лояльність комуністичному режиму. Він 13 грудня 1938 р. звернувся до начальника Чернігівської в'язниці з проханням направити його заяву до ЦК ВКП(б), наркому внутрішніх справ СРСР Л. Берії, прокурору СРСР та Військовій колегії Верховного Суду СРСР⁴⁶. В архівно-кримінальній справі міститься чернетка цього листа на 18 аркушах, що датована 18 грудня 1938 р.

власти. 1937–1938 / Сост. В. Н. Хаустов и др.; Междунар. фонд «Демократия» (Россия); Изд-во Йельского ун-та (США). – М.: Материк, 2004. – С. 607–611.

⁴³ Ідеться про оформлення й порядок направлення кримінальних справ на розгляд Особливої наради. Див.: ГДА СБ України, м. Чернігів, ф. 7, спр. 8012, т. 2, арк. 7; ГДА СБ України, ф.9, спр. 8-сп, арк. 148–149зв.

⁴⁴ ГДА СБ України, м. Чернігів, ф. 7, спр. 8012, т. 2, арк. 1

⁴⁵ Там само, арк. 2

⁴⁶ Там само, арк. 25–25 зв.

Заява підслідного чекіста побудована стандартно для такого типу документів і згаданої професійної групи⁴⁷. Спочатку надавалися автобіографічні відомості, паралельно акцентувалася увага на лояльності до «радянської влади», власній невинуватості та особистій відданості «справі Леніна-Сталіна». Оскільки Е. Шперлінг був обізнаний зі процесуальними нормами, він майстерно використав кожен неточність, неуважність, як слідчих, так і свідків у справі. Зокрема, він акцентував увагу на тому, що свідок Л. Весеньєв неправильно згадав час їхньої зустрічі в Одесі, зазначивши осінь 1935 р. Хоча сам Л. Весеньєв в цей час вже не міг фізично бути в Одесі, адже отримав нове призначення та був переведений до УНКВД по Вінницькій області ще влітку 1935 р. Л. Шперлінг писав, що згідно свідчення А. Ратинського, нібито завербований ним Захаров насправді був секретним співробітником особливого відділу УНКВД по Одеській області і, як начальник особливого відділу, А. Ратинський про це добре знав. Він звинувачував першого слідчого у справі Макарова у тотальній некомпетентності, нестримному кар'єризмі, відсутності жодних моральних цінностей, акцентував увагу на намаганні вислужитися за його, Шперлінга, рахунок. Також містяться факти застосування методів фізичного впливу до Е. Шперлінга.

У згаданому листі Е. Шперлінг акцентував увагу на тому, що він після арешту, спостерігаючи повну необ'єктивність слідства, з 21 серпня по 17 вересня 1938 р. на знак протесту проти несправедливого арешту розпочав голодування. Проте голодування Е. Шперлінга не змінило ставлення слідства. Він писав, що його примусово в стані голодування та затуманення свідомості доставляли на численні очні ставки. Після прове-

⁴⁷ Див.: Відлуння Великого терору. Збірник документів у трьох томах. – Том. 3: Чекісти Сталіна в лещатах "соціалістичної законності". Его документи 1938–1941 рр. / Відп. ред.: В. Васильєв, Р. Подкур, Л. Віола; Авт.-уклад.: А. Савін, О. Тепляков, М. Юнге. НАН України. Інститут історії України; Торонтський університет; Вірджинський університет; Галузевий державний архів Служби безпеки України. – К.: Видавець В. Захаренко, 2019. – 936 с.

дення такої очної ставки з А. Ратинським Е. Шперлінг був підданий жорсткому побиттю після, якого і підписав зізнання. Проте навіть після цього не був залишений у спокої. Він писав, що свідчень одного А. Ратинського для обвинувачення у роботі на польську розвідку недостатньо, тому слідчий намагався отримати від Е. Шперлінга більш докладні свідчення.

Для «стимуляції співпраці» 15 вересня 1938 р. під час голодування та перебуваючи у лікарні після побиття, Е. Шперлінг знову був підданий тортурам. Його жорстко побили у присутності лікаря, використовуючи шомпол та гумову палицю. Слідчий Макаров, розлютившись на непоступливість Шперлінга, схопив дерев'яний костиль, знайдений у лікарському кабінеті, і зламав його при побитті підслідного. Під час згаданого побиття Е. Шперлінг неодноразово втрачав свідомість.

Значна частина листа була присвячена переживанням за долю 4-річного сина, який був позбавлений батьківського нагляду та перебував у дитячому будинку⁴⁸.

Після повернення кримінальної справи Е. Шперлінга до УНКВД по Чернігівській області через слабку доказову базу, слідчий Г. Русаков намагався довести провину Е. Шперлінга. Це було закономірне бажання, оскільки у протилежному випадку співробітники обласного УНКВД були б причетними до фальсифікації кримінальної справи. Це в «умовах партійного контролю за органами держбезпеки» загрожувало спочатку кадровими висновками, а згодом службовим розслідуванням і відкриттям кримінальної справи за фактами фальсифікації. Тому Г. Русаков почав розшукувати згаданих Е. Шперлінгом, А. Ратинським, Л. Весеньєвим завербованих осіб.

До начальника особливого відділу Одеського УНКВД 20 листопада, 16 грудня, 17 грудня та 28 грудня 1938 р. були направлені відповідні запити. Заступник начальника УНКВД по Чернігівській області Я. Синіцин просив ідентифікувати завербованих Е. Шперлінгом військовослужбовців Петрова, Кутузова

⁴⁸ ГДА СБ України, м. Чернігів, ф. 7, спр. 8012, т. 2, арк. 26–44 зв.

та Захарова⁴⁹. Лише на запит від 5 січня 1939 р.⁵⁰ помічником начальника особливого відділу військової частини №4886 надано негативну відповідь у справі ідентифікації Петрова та Кутузова⁵¹. Довідкою особливого відділу військової частини №4113 від 2 лютого 1939 р. стосовно начальника корпусного навчального центру Захарова (секретного агента особливого відділу) підтвердилися факти, викладені Е. Шперлінгом у листі до вищого партійно-радянського керівництва країни⁵².

Також у кримінальній справі містяться протоколи допиту від сокамерників Е. Шперлінга – С. Висоцького⁵³ від 13 грудня 1938 р., з яким Шперлінг знаходився у лікарні Чернігівської в'язниці, та А. Петренка від 20 грудня 1938 р., з яким перебував у одній камері⁵⁴. В обох випадках слідчого цікавили неформальні розмови Е. Шперлінга із сокамерниками, його ставлення до радянської влади, вищого партійно-радянського керівництва країни. Однак, добре обізнаний з азами чекістської роботи, Е. Шперлінг, окрім розмов про власну невинуватість та турботу про власну родину, нічого не говорив, розуміючи, що все сказане ним стане відомим слідчому.

Стало очевидно, що кримінальна справа почала «розвалюватися». Обізнаний та витривалий Е. Шперлінг зміг витримати тортури, не «зламатися», використавши зміну політичної кон'юнктури на свою користь.

Спроба прив'язати Еммануїла Шперлінга до кримінальної справи його брата Климентія Шперлінга теж виявилася невдалою. Климентія, співробітника органів держбезпеки Грузинської РСР, обвинувачували у шпигунстві на німецьку розвідку. Формальним приводом послугувало те, що К. Шперлінг ще за

⁴⁹ ГДА СБ України, м. Чернігів, ф. 7, спр. 8012, т. 2, арк. 17–19.

⁵⁰ Там само, арк. 20.

⁵¹ Там само, арк. 22.

⁵² Там само, арк. 355.

⁵³ Там само, арк. 47–51.

⁵⁴ Там само, арк. 77–82.

часів царату навчався у Німеччині. Однак, зважаючи на відсутність регулярних та тривалих контактів між братами, прив'язати їх до однієї контрреволюційної чи шпигунської організації через відсутність доказів слідчий не зміг. Хоча К. Шперлінг був засуджений Особливою нарадою від 26 березня 1939 р. до 8 років у ВТТ за шпигунську діяльність, але для його брата Еммануїла це не стало визначальним фактом у розслідуванні його кримінальної справи.

Наступним кроком слідчого було намагання притягнути Е. Шперлінга до відповідальності за «порушення революційної законності» при проведенні ним слідства. До кримінальної справи долучили протоколи допиту Г. Костенецького⁵⁵ та С. Нестерова⁵⁶. Однак жодної користі слідчому вони не принесли, оскільки не було «політичної складової» і «порушення» свідчили про службове недбальство.

Причиною залучення колишніх підслідних Е. Шперлінга, імовірно, стало те, що основні «свідки» його контрреволюційної та шпигунської діяльності Л. Тейтель, А. Ратинський, А. Шепетін, Л. Весеньєв вже не могли докладно розкрити, доповнити чи змінити свідчення. Л. Весеньєв був розстріляний 5 жовтня 1938 р., Л. Тейтель – 23 вересня 1939 р., А. Ратинський – 4 березня 1939 р. А. Шепетін покінчив життя самогубством 17 березня 1939 р.

Тож, 15 квітня 1939 р. слідчий оголосив Е.Шперлінгу нове звинувачення. На цей раз лише в участі у «контрреволюційній троцькістській організації», адже факти його шпигунської діяльності встановити не вдалося⁵⁷.

Результатом перекваліфікації злочину стало повідомлення військового прокурора Рогінця від 25 травня 1939 р. УНКВД по Чернігівській області, що кримінальна справа Е. Шперлінга

⁵⁵ ГДА СБ України, м. Чернігів, ф. 7, спр. 8012, т. 2, арк. 128–129.

⁵⁶ Там само, арк. 132–134.

⁵⁷ Там само, арк. 143.

повинна бути закрита за недостатністю доказів і надіслана до військової прокуратури⁵⁸. Однак справу не закрили.

Згідно із документами кримінальної справи, до 1 червня 1939 р. жодних слідчих дій зі Е. Шперлінгом не проводилося. Якщо такі дії відбувалися, то матеріали були вилучені із справи, але таких записів теж не виявлено. Підслідний перебував у камері.

Лише 1 червня 1939 р. був проведений дуже коротенький допит, на якому Е. Шперлінг вкотре рішуче відкинув всі звинувачення і не визнав власної провини по жодному епізоду⁵⁹. Через два дні, 3 червня 1939 р., начальник відділення УНКВД по Чернігівській області Г. Русаков підписав постанову про завершення слідства та направив кримінальну справу військовому прокурору прикордонних та внутрішніх військ⁶⁰.

Також 3 червня 1939 р. Е. Шперлінг написав ґрунтовні свідчення на 34 аркушах, де описав власне бачення розслідування кримінальної справи, перекваліфікації його обвинувачень⁶¹.

В обвинувальному висновку від 14 червня 1939 р., підписаному слідчим Г. Русаковим і затвердженому начальником УНКВД по Чернігівській області П. Дмитрієвим, було залишене старе обвинувачення у причетності Е. Шперлінга до «контрреволюційної організації, що існувала в органах НКВС», тобто за ст. 54-б, 54-2 та 54-11 КК УРСР⁶².

Однак і цього разу кримінальна справа була повернута до УНКВД по Чернігівській області. Виконуючий обов'язки військового прокурора Разін 9 липня 1938 р. серед іншого зазначив: «[...] Вами була ухвалена постановою про припинення обвинувачення Шперлінга за ст. 54-б КК УРСР за недока-

⁵⁸ ГДА СБ України, м. Чернігів, ф. 7, спр. 8012, т. 2, арк. 142.

⁵⁹ Там само, арк. 144.

⁶⁰ Там само, арк. 180.

⁶¹ Там само, арк. 145–179.

⁶² Там само, арк. 181–186.

зовістю. Хоча ця кваліфікація невірна тому, що Шперлінг є військовослужбовцем і його злочин – шпигунство – потрібно кваліфікувати згідно ст. 54-1 «б» КК УРСР. Між тим, в обвинувальному висновку ви зазначаєте, що у справі наявні відомості, що дають підставу підозрювати Шперлінга в шпигунській діяльності. По-перше, за підозрою не можна притягати до суду, по-друге, наявна постанова про припинення в цій частині обвинувачення Шперлінга. Тому в обвинувальному висновку це згадувати непотрібно. Після виконання даних вказівок, виконайте ст.200 УПК УРСР та направте справу військовому прокурору. Строк виконання 15 липня 1939 р.»⁶³.

Тож 17 липня 1939 р. справа Шперлінга була знову прийнята для розслідування новим, вже третім, старшим слідчим слідчої частини В. Тертишником. 1 серпня 1939 р. В. Тертишником згідно із вимогою військової прокуратури було відмінено обвинувачення згідно ст. 54-2 КК УРСР⁶⁴.

Але 7 серпня 1939 р. Е. Шперлінгу були пред'явлені нові звинувачення. Участь у «троцькістській організації» залишилася, як і згадки про колег А. Шепетіна і Л. Тейтеля. Але основний акцент зосереджувався на порушенні Е. Шперлінгом «революційної законності», тобто у злочинах, передбачених ст. 206-17 п. «б»⁶⁵.

У протоколі допиту, який був проведений того ж таки дня, Е. Шперлінг філігранно не відповів по суті питань слідчого, зміщуючи акценти на власне побиття першим слідчим по кримінальній справі Макарим⁶⁶.

У власноручних свідченнях і подальших протоколах допиту Е. Шперлінг майстерно використав всі можливі варіанти «розвалити справу», дискредитувати свідчення свідків і довести власну невинуватість: затягування розслідування власної

⁶³ ГДА СБ України, м. Чернігів, ф. 7, спр. 8012, т. 2, арк. 191–192.

⁶⁴ Там само, арк. 194.

⁶⁵ Там само, арк. 195.

⁶⁶ Там само, арк. 197.

кримінальної справи через перевірки вже наявної інформації, неточності, допущені новими свідками. Він вміло апелював до чинного законодавства та вказівок вищого партійно-радянського керівництва, відкидаючи будь-які звинувачення на власну адресу, перекидаючи будь-які незаконні дії на підлеглих: «[...] у мене цілком могли бути окремі помилки, бо їх повністю немає у того, хто нічого не робить. Будучи переважаний роботою, особливо в той період [Великого терору – *авт.*], я покладався на начальників відділень, які мене могли підводити у певних випадках»⁶⁷. Отже, під час захисту Е. Шперлінг використав стандартні стратегії співробітників держбезпеки того періоду для уникнення покарання: перекладання провини на підлеглих, велику кількість справ та робоче переваження.

Хоча у кримінальній справі були проведені додаткові слідчі дії, допитані нові свідки, проведені очні ставки, але виявити і підтвердити факти особистої участі Е. Шперлінга у побитті підслідних не вдалося.

У новому обвинувальному висновку від 20 серпня 1939 р. вже йшлося про звинувачення згідно ст.ст. 54-4, 54-11, 54-10 ч. 1 та 206-17 п. «а» КК УРСР. Кримінальну справу підготували для направлення на розгляд Особливої наради НКВД СРСР.

Однак і це обвинувачення було відхилене. У постанові помічника начальника слідчої частини НКВД УРСР І. Носкова від 19 січня 1940 р. перераховано низку вад кримінальної справи, що не дозволили засудити Е. Шперлінга. Також у даній постанові міститься рекомендація – слідство по кримінальній справі Е. Шперлінга припинити у частині обвинувачення згідно ст.ст. 54-4, 54-10 ч.1 та 54-11 КК УРСР. Залишилося лише обвинувачення згідно ст. 206-17 п. «а» КК УРСР, тобто у «порушенні революційної законності»⁶⁸.

⁶⁷ ГДА СБ України, м. Чернігів, ф. 7, спр. 8012, т. 2, арк. 233.

⁶⁸ Там само, арк. 356.

Після утримання під вартою упродовж 1 року 6 місяців та 16 днів 20 січня 1940 р. Е. Шперлінг був звільнений під підписку про невиїзд. Згодом, кримінальна справа 2 квітня 1940 р. була закрита за відсутністю складу злочину⁶⁹.

Подальша доля Е. Шперлінга теж склалася доволі успішно. Хоча Е. Шперлінга звільнили із органів держбезпеки, він у 1940 р. намагався оформити пенсію. Про це свідчили документи його особової справи.

Із початком німецько-радянської війни Е. Шперлінг разом з родиною евакуювався до Киргизької РСР. Перебуваючи в евакуації, у 1943 р. він працював у колегії адвокатів Киргизької РСР, згодом особисто ініціював повернення до органів держбезпеки, скориставшись браком кваліфікованих кадрів. Після спеціальної перевірки він мав бути поновлений в органах держбезпеки на посаді начальника 1 відділення 2 відділу Джалал-Абадської області Киргизької РСР⁷⁰. Проте вдалося йому поновитися чи кадрове рішення залишилися на рівні погодження на посаду – встановити не вдалося.

Подальша його доля наразі невідома. Хоча маємо відомості про нагородження 6 квітня 1986 р. Е. Шперлінга орденом Вітчизняної війни II ступеню.

На Третньому одеському єврейському кладовищі було віднайдене поховання родини Шперлінгів. Так, Фаня Яківна Шперлінг, згідно напису на пам'ятнику, померла 30 січня 1959 р., її чоловік – 19 жовтня 1988 р.

Отже, архівно-кримінальна справа на заступника начальника 3 відділу УНКВД у Чернігівській області Еммануїла Анатолійовича Шперлінга не була типовою. Заарештований ще до розгортання «чистки чистильників» як «зрадник» та «шпигун», Е. Шперлінг зумів пережити тривале утримання під вартою, психологічний тиск та тортури, зміну слідчих, підсудність тощо. Імовірно, що неузгодженість між свідченнями,

⁶⁹ ГДА СБ України, м. Чернігів, ф. 7, спр. 8012, контрольна справа, арк. 2.

⁷⁰ Там само, ф. 3, спр. 1749, т. 4, арк. 21.

великі відстані, завантаженість слідчих, поспіх у розслідуванні кримінальної справи та зміна політичної кон'юнктури зіграли значну роль у процесі уникнення покарання Е. Шперлінгом. Однак чи не найголовніший фактором стала витривалість Е. Шперлінга, який зумів витримати ув'язнення, не зламатися. Перебуваючи під слідством, він добре відчував моменти, коли треба поступитися чи наполягати на власних свідченнях, уміло затягував час та використовував дієві стратегії з пошуку вад у слідстві, способів дискредитації свідків, перекладав провину на підлеглих, запевняв у політичній лояльності комуністичному режиму.

Е. Шперлінгу вдалося уникнути покарання і він вийшов із ув'язнення. Чи був він чекістом, що свято вірив у «справу Леніна-Сталіна», чи банальним пристосуванцем – невідомо? Змінилися його погляди після ув'язнення чи ні? Чи був він справді радянською людиною, як запевняв у власних листах та свідченнях, чи вміло приховував реальні життєві переконання та орієнтири? На ці питання, на жаль, поки немає відповіді.

REFERENCES

1. Haustov, V. N., Naumov, V.P., Plotnikova, N.S. (2004). (Comps). Lubyanka. Stalin i Glavnoe upravlenie gosbezopasnosti NKVD. Arhiv Stalina: Dokumenty vysshih organov partijnoj i gosudarstvennoj vlasti. 1937–1938. Moscow: Materik. [In Russian].
2. Lysenko, O. (2020). Represii proty predstavnykiv kytajskoi hromady Chernihivskoi oblasti u period Velykoho teroru. *Z arkhiviv VUChK–HPU–NKVD–KHB – From archives of VUChK–GPU–NKVD–KGB*, 2, 194–219. [In Ukrainian].
3. Lysenko, O. (2021). Manipulatsiia komprometuiuchoiu informatsiieiu yak metod falsyfikatsii slidstva v umovakh Velykoho teroru (na prykladi arkhivno-kryminalnoi spravy na A. Hepliera). *Z arkhiviv VUChK–HPU–NKVD–KHB – From archives of VUChK–GPU–NKVD–KGB*, 1, 163–184. [In Ukrainian].
4. Lysenko, O. (2019). Vorohy chy svidky: pokarannia spivrobotnykiv UNKVS po Chernihivskii oblasti pislia zavershennia Velykoho teroru. *Z arkhiviv VUChK–HPU–NKVD–KHB – From archives of VUChK–GPU–*

- NKVD–KGB – From archives of VUChK–GPU–NKVD–KGB, 1, 194– 219. [In Ukrainian].
5. Podkur, R. (2020). Zlochyn ta pokarannia spivrobotnykiv NKVS (na prykladi sprav pratsivnykiv oboronnykh pidpriemstv Chernihivskoi oblasti). Reabilitovani istoriieiu: U dvadtsiaty semy tomakh. Chernihivska oblast / Kovalenko O, Podkur R., Potapenko O. (Comp), Chernihiv, 2020. Kn. 8, 113–124. [In Ukrainian].
 6. Podkur, R. and Lysenko, O. (2018). Zhertva, svidok chy vykonavets? Kryminalna sprava na spivrobotnyka UNKVS po Chernihivskii oblasti Ya. Bautina. Z arkhiviv VUChK–HPU–NKVD–KHB – From archives of VUChK–GPU–NKVD–KGB, 2, 25–68. [In Ukrainian].
 7. Vasyl'iev, V. Podkur, R., Viola L. (Ed.). Savin, A., Tepliakov, O., Yunhe M. (Comps.). (2019). Vidlunnia Velykoho teroru. Zbirnyk dokumentiv u tr'okh tomakh. Vol. 3: Chekisty Stalina v leschatakh "sotsialistychnoi zakonnosti". Eho-dokumenty 1938–1941 pp. Kyiv. [In Ukrainian].

**Lysenko O. "An Absolutely Honest Bolshevik...":
Survival Strategies during the Investigation of 1938–1939
(Based on the Criminal Case of UNKVD Officer
E. Shperling in the Chernihiv Region)**

Objective. Drawing on archival criminal records and the personal file of Emmanuil Anatoliyovych Shperling, Deputy Head of the 3rd Department of the UNKVD in the Chernihiv Region, this study investigates the attempts to accuse the defendant of involvement in a counterrevolutionary Trotskyist organization and collaboration with Polish intelligence. It aims to examine the strategies employed by the accused to avoid punishment and to analyze investigative errors that ultimately led to the closure of the criminal case.

Methodology and Methods. Using a prosopographical approach, the author exposes the attempt to falsify the criminal proceedings against Shperling, alleging his simultaneous participation in a "Trotskyist-espionage organization" and a Polish intelligence network. The study employs both general scientific and specialized historical methods of inquiry, including comparative-historical, historical-genetic, and linear-chronological methods.

Conclusions. The available materials from the criminal case indicate that Emmanuil Shperling, initially arrested on suspicion of belonging to a counterrevolutionary Trotskyist organization, was subsequently accused of espionage on behalf of Poland during the investigation. However, this dual accusation only complicated the collection and processing of evidence, thereby prolonging the investigative process. The shift in jurisdiction –

from the Military Collegium of the Supreme Court of the USSR to the Special Council of the NKVD –within a changing political climate, compelled the investigator to reassess existing evidence and collect new materials regarding Shperling’s alleged crimes.

Shperling’s case underscores a critical flaw in the Stalinist terror system during moments of political transition: time. The protracted investigation led to the obsolescence of testimonies, which could no longer be amended due to the deaths of key witnesses. The requalification of charges shifted the focus to Shperling’s alleged “violations of revolutionary legality.” However, his direct involvement in the falsification of criminal cases and the torture of detainees was not adequately investigated, largely due to time constraints.

Ultimately, investigators failed due to resistance from the very system that regarded the repression of “enemies of the people” as both necessary and legitimate, while condoning procedural excesses as an acceptable norm.

Keywords: political repression, Trotskyism, Chekists, state security organs, NKVD.